

УДК 8'1.161.2'373.611

М. Р. Процик

СЛОВОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИДАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Намагаючись вирішити актуальні проблеми упорядкування вітчизняної науково-технічної термінології, одним з найважливіших завдань науковці вважають вивчення словотвірного оформлення вже усталених і способів творення нових українських термінів. Таке дослідження дозволяє виявити найпродуктивніші моделі творення назв понять для кожної окремої терміносистеми, а також простежити, чи використовувані словотвірні моделі відповідають властивим українській мові способам словотворення.

Теоретичні питання творення українських термінів розглядалися у працях Т. Панько, Г. Мацюк, І. Кочан, В. Пілецького та інших науковців [10, 11, 12]. Способи термінотвору в окремих терміносистемах проаналізовано в дослідженнях С. Булик–Верхоли, Л. Веклинець, Г. Наконечної, О. Медведь, О. Литвин [8,

9] та багатьох інших. Проблема національного словотворення присвячено праці І. Ковалика [5, 6], К. Городенської [1], Н. Клименко, Є. Карпіловської [2, 3, 4]. Протягом останніх років термінологи активно оперують термінами *словотвірна ідентичність українських термінів* [1, 7, 9] та *національномовна самобутність* [11], під якими розуміють насамперед відповідність термінів традиції національного термінотвору й духові української мови.

Аналіз термінологічного словотвору в сучасній українській видавничій термінології дасть змогу виокремити найпоширеніші способи творення номінацій у цій терміносистемі, а також визначити перспективні словотвірні типи для свідомого творення й унормування національної термінології видавничої справи.

Для творення видавничих термінів використовуються ті ж способи словотворення, що й для слів загальноживаної лексики – морфологічний, лексико-семантичний, морфолого-синтаксичний, синтаксичний, а також запозичення з інших мов; відмінність полягає у продуктивності використовуваних способів.

Одним з найпродуктивніших способів творення українських видавничих термінів є **морфологічний**. У сучасній терміносистемі видавничої справи функціонує найбільше термінів, утворених суфіксацією.

Велика група видавничих термінів – назв опредметнених дій утворилася додаванням до дієслівних основ суфіксів *-нн(я)* і *-тн(я)*: *бігувати* – *бігування*, *брошурувати* – *брошурування*, *верстати* – *верстання*, *виривати* – *виривання*, *рецензувати* – *рецензування*, *тиснути* – *тиснення*. Протягом останніх десятиріч помітною є тенденція зменшення продуктивності суфікса *-к(а)* й використання термінів з цим суфіксом в основному для позначення результату дії (*верстка*).

Терміни на позначення властивостей матеріалів творяться за допомогою додавання до прикметникових основ суфікса *-ість*, наприклад: *білий* – *білість (паперу)*, *гладкий* – *гладкість (паперу)*. Утворені терміни вказують на узагальнену ознаку, передану мотивувальним прикметником.

За моделлю твірної основа і суфікс *-ник* у видавничій терміносистемі творяться терміни, що називають осіб за професією. Такі номінації постають як від дієслівних основ (*брошурувати* – *брошурувальник*, *вибивати* – *вибивальник*), так і від іменникових (*палітурка* – *палітурник*, *текстура* – *текстурник*). Для називання спеціальностей осіб, які беруть участь у виробничому процесі, використовуються і моделі „дієслівна основа + суфікс *-ач*” (*складати* – *складач*), „дієслівна основа + суфікс *-льник*” (*вибивати* – *вибивальник*).

Додаванням до дієслівних твірних основ суфікса *-ин(а)* творяться віддієслівні іменники, які називають утворення, що стали результатом дії, названої мотивувальним дієсловом. До прикладу, у терміносистемі видавничої справи від українського дієслова *рити* утворилася назва друкарської форми на дереві чи іншому матеріалі з вирізьбленим зображенням – *ритина*; від дієслова *складати* утворено термін *складовина* (складені рядки тексту, з яких формується текстова друкарська форма).

Префіксальний спосіб творення обмежений у видавничій терміносистемі невеликою кількістю моделей, серед яких чи не найпродуктивнішою є модель „префікс *без-* + прикметникова твірна основа”. Терміни, утворені таким чином, вказують на відсутність ознаки чи якості, названої мотивувальним словом: *беззранковий (метод видання), безконтрастні (шрифти), безшвейне (скріплення)*.

Внаслідок додавання до іменникових основ префікса *під-* постають терміни-іменники, що називають поняття, підпорядковані тим поняттям, які названі мотивувальним терміном, наприклад: *заголовок – підзаголовок, рубрика – підрубрика, серія – підсерія*.

„Префікс – заперечна частка *не-* + прикметникова основа” – це модель, за якою твориться велика група видавничих термінів. Утворений таким способом термін заперечує якість, властивість чи ознаку, яку мало поняття, назване мотивувальним словом: *періодичне (видання) – неперіодичне (видання), шрифтові (виокремлення) – нешрифтові (виокремлення), нумерований (випуск видання) – нунумерований (випуск видання)*.

Невелика кількість термінів утворилася додаванням до прикметникових твірних основ префікса *між-*: *міжвидавнича (серія), міжлітерний (проміжок)*.

У сучасній українській видавничій термінології функціонує небагато термінів, що постали внаслідок префіксально-суфіксального способу словотворення. Так, від слова *графіти* (утвореного на основі запозиченого кореня) приєднанням префікса *про-* і суфікса *-к(а)* з'явився термін *прографка*; від іменникової основи *рисунок* додаванням префікса *під-* і суфікса *-ов* утворився термін *підрисунковий (підпис)*.

Безсуфіксним способом твориться значне число видавничих термінів-іменників, що позначають здебільшого наслідок дії. Відсіканням суфікса від дієслівної твірної основи утворено такі терміни, як *вивід (від виводити), випуск (випускати), наклад (накладати), обріз (книжкового блока) (обрізати), передрук (передрукувати), припуск (припускати), склад (складати)*.

Основоскладання (композиція) як різновид морфологічного способу словотворення виявляє високу продуктивність, оскільки дає змогу охарактеризувати поняття чи реалії за кількома ознаками та виражати родо-видові відношення між ними [12, с. 140–141]. У видавничій терміносистемі переважають терміни, утворені від двох повнозначних слів, причому використовуються і питомо українські, і запозичені основи: *внутрішньолітерний (проміжок), внутрішньотекстова (рубрика), двоколонковий (заголовок), кольороподіл, малоконтрастні (гарнітури), фотоскладання*.

Словоскладання як спосіб термінотворення представлений у терміносистемі видавничої справи окремою групою термінів – переважно іменників. Так утворилися, зокрема, назви видань (*книжка-іграшка, книжка-картинка*), назви частин матеріальної конструкції видання (*стрічка-закладка*), деякі терміни, що означають кількісні показники видавничої діяльності (*аркуш-*

відбиток). Для творення складних слів – видавничих термінів поряд з українськими лексемами використовуються і запозичені (*оригінал-макет*).

В аналізованій терміносистемі мало поширене використання абревіації. Внаслідок стягнення (згортання) синтаксичних словосполучень утворено ініціальні абревіатури *ББК* (*бібліотечно-бібліографічна класифікація*) ; *УДК* (*універсальна десятикова класифікація*).

Значна кількість видавничих термінів утворилася **лексико-семантичним способом**, що був продуктивним протягом усього часу розвитку національної терміносистеми видавничої справи. Щоправда, більшу активність способів вторинної номінації виявляв на початках формування аналізованої терміносистеми, коли на позначення понять друкарства внаслідок переосмислення почали вживатися терміни, що стосувалися рукописного способу виготовлення книжки, й загальноновживані слова. У сучасній видавничій терміносистемі функціонують такі терміни, утворені лексико-семантичним способом: *береги, волосна (шпація), глухий (покажчик), кишеня, коридор, корінець, манжет, пам'ятка, петлі, підвал, (видавничий) портфель, хвіст (таблиці), шапка* та інші.

Не є поширеними у національній видавничій терміносистемі терміни, утворені **морфолого-синтаксичним способом (конверсією)**. Для прикладу можна навести субстантивований прикметник *випускний*, який, щоправда, вживається переважно в усному професійному спілкуванні видавців.

Найбільша група термінів видавничої справи – це терміни, утворені способом **аналітичної деривації**.

За будовою переважають двокомпонентні словосполучення, утворені за моделями „іменник + іменник” (*акліматизація паперу, комплекtnість оригіналу, конспект лекцій, культура видання, макет видання*) та „прикметник + іменник” (*авторський переклад, аерозольний друк, комп'ютерне складання, палітурна кришка, початкова сторінка, реферативний журнал, штрихове зображення*).

Трикомпонентні термінологічні конструкції формуються за такими найпоширенішими схемами: „прикметник + іменник + іменник” (*альбомний спуск шпальт, альтернативна назва видання, бібліографічний апарат видання, додатковий том видання, повне зібрання творів, цільове призначення видання*) та „прикметник + прикметник + іменник” (*комплексний книготорговельний індекс-шифр, образотворчий штриховий оригінал, титульний розгорнутий аркуш, фізичний друкований аркуш*).

Аналіз української видавничої терміносистеми засвідчив, що до її складу входять і складніші терміни-словосполучення – чотирикомпонентні (*знак охорони авторського права, ключовий заголовок серіального видання, макет анотованої каталожної картки, тези доповідей наукової конференції*), п'ятикомпонентні (*коефіцієнт смності друкованого умовного аркуша, коефіцієнт переведення фізичних аркушів в умовні*) і навіть семикомпонентні (*косина паперового аркуша при утворенні першого подовгастого згину*).

Одним з найпродуктивніших способів поповнення видавничої терміносистеми новими одиницями є **запозичення** з чужих мов. Від початків становлення друкарської справи у досліджуваній терміносистемі функціонують номінації, запозичені з класичних мов, а найбільше з латинської, що була в той час у Європі мовою міжнародного спілкування і науки. Латинського походження терміни *граматика, календар, коментар, курсив, літери, маргіналія, рубрика, текст, шпация* та багато інших – майже з усіх тематичних груп видавничих термінів. На основі грецьких коренів постали такі видавничі терміни, як *антологія, апостол, архітектоніка, євангеліє, псалтир, хроніка* та інші. У пізніші часи (кінець ХІХ – ХХ ст.) для творення нових номінацій широко використовувались грецькі корені *авто-, бібліо-, -граф, полі-, термо-, -типія, тип-, фото-, хромо-*, наприклад: *автолітографія, поліхромія, поліграфія, хромолітографія* тощо.

Численними в аналізованій терміносистемі є запозичення-германізми, наприклад: *абзац, боргес, гравюра, друк, кегль, реферат, фальц, шрифт, шмуцтитул*. У ХІХ—ХХ ст. значний вплив на формування української видавничої термінології мала французька мова, з якої походять такі терміни, як *брошура, буклет, верже, кліше, колонка, міньйон, нонпарель, петит, портпаж*. Терміни-запозичення з англійської мови проникають у терміносистему друкарства й видавничої справи, починаючи з ХІХ ст. (*офсет, флатовий (напір)*), проте особливо помітною є хвиля запозичень-англіцизмів, що влилася в терміносистему у 80-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з широким використанням у видавничій справі комп'ютерних технологій, для прикладу: *атрактор, грікінг, принтер, спел-чекер, трепінг* та багато інших. Поодинокими є вкраплення запозичень з італійської, польської, чеської та голландської мов.

Отже, аналіз сучасної української видавничої термінології з погляду термінотвору засвідчив, що для творення термінів уживаються моделі, характерні й для творення загальнонавжених слів, проте використовується загалом менший арсенал словотворчих засобів і словотвірних моделей. Детальніше вивчення словотворчих можливостей національної мови і виявлення продуктивних способів творення видавничих термінів дозволить створювати відповідні духові української мови терміни й унормувувати терміносистему видавничої справи, яка функціонує тепер.

1. Городенська К. Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології // Українська термінологія і сучасність: 36. наук. пр. Вип. V / Відп. ред. Л. Симоненко. К., 2003. С. 3–6. 2. Клименко Н., Карпіловська Є., Карпіловський В., Недозим Т. Словник афіксальних морфем української мови. К., 1998. 3. Клименко Н., Карпіловська Є. Словотвірна морфеміка сучасної української мови. К., 1998. 4. Клименко Н. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. К., 1984. 5. Ковалик І. Вчення про словотвір. Л., 1958. Вип. 1. 6. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вип. 2. Л., 1958. 7. Козак Л. Словотвірні негаразди сучасного термінотворення // Проблеми української термінології: 36. наук. пр. Л., 2004. С. 20–21. 8. Литвин О. Осново- і словоскладання в українській технічній термінології // Проблеми української термінології: 36.

ВИДАВНИЧА СПРАВА І РЕДАГУВАННЯ

наук. пр. Л., 2004. С. 17–18. 9. Медведь О. Префіксація та суфіксація в сучасній українській граматичній терміносистемі // Проблеми української термінології: Зб. наук. пр. Л., 2004. С. 18–19. 10. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство. Л., 1994. 11. Пілецький В. Сучасний український термін (проблеми збереження національномовної самобутності) // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Сер. філологічна. Л., 2004. Вип. 34. Ч. І. С. 428–437. 12. Склад і структура термінологічної лексики української мови / М. Богущка, А. Крижанівська, В. Марченко та ін. К., 1984.